

METAFORŲ VARTOSENĄ POLITINIAME DISKURSE*

Sandros Petraškaitės-Pabst disertacija, išleista Stauffenbergo leidyklos, gražiai įsilieja į platų srautą darbų, skirtų metaforų vartosenos tyrimams. Įžangoje autorė paaiškina pagrindinius darbe vartojamus terminus, pavyzdžiui, diskurso sąvoką, kuri reiškia šnekamosios kalbos analizę arba daugybę to paties turinio siejamų temų ar pasakymų, formuojančių komunikacinės bendruomenės intertekstualų „pokalbį“. Diskurso pasakymai sudaro ir diferencijuoja visuotinę visuomenės diskusijų tematiką, susietą tarpusavyje teminiais ir sąvokiniais ryšiais, bendromis vertybėmis, citatomis ar kitomis reformuluotės formomis. Pagrindiniai įvairių politinių diskusijų konceptai (kognityvinės lingvistikos terminas) ir argumentavimo pavyzdžiai (Muster) atspindi diskurso topus, esančius visuomenės dėmesio centre ir atspindinčius visuomenės politinių žinių lygį. Diskurso sąvoką pirmasis apibrėžė M. Foucault, o devyniasdešimtaisiais metais ji buvo vokiečių tyrinėtojų (H. Bußmann, S. Jäger, R. Wodak, K. Ehlich) susieta su intertekstualumo teorija. Diskurso modelių teorijai pagrindą davė D. Busse, W. Teubertas ir F. Hermannas, vėliau tą teoriją patobulino Düsselendorfo mokslininkų grupė (G. Stötzel, K. Böke, M. Jung ir M. Wengeler). Jų tyrimų tikslas buvo ištirti šalyje vykstančių politinių

* Sandra Petraškaitė-Pabst. Metapherngebrauch im politischen Diskurs. Zur EU-Osterweiterung im Deutschen und Litauischen. (Als: Reihe Stauffenberg Linguistik, 39.) Stauffenberg Verlag, Tübingen, 2006.

diskusijų topus, nustatyti svarbiausius reikšminius diskurso žodžius (*Schlüsselwörter*). Tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė migracijai, atominės energetikos problemoms, gamtosaugai. Darbai buvo susiję su socialinių mokslų problematika. Jie padėjo aprašyti esminius ryšius tarp visuomenės ir kalbinės komunikacijos.

Į diskurso teoriją savo įnašą įnešė ir filosofiniai J. Habermaso samprotavimai, nes diskursas grindžiamas argumentais, patvirtinamais arba atmetamais diskutuojant. Tai buvo bandymas susieti kalbotyrą su visuomeniniais mokslais. Tačiau struktūralistinė vokiečių kalbos lingvistika nenorėjo laikyti diskursą moderniosios kalbotyros dalimi, argumentuodama tuo, kad šioje srityje atliekami diachroniniai tyrimai yra nesistemiški ir filologija per daug siejama su semantika. O šioji yra (taip manė B. Sowinskis) tokių disciplinų kaip teologija, teisės mokslai, literatūros mokslas, istorija ar sociologija tyrimo objektas.

Savo knygoje S. Petraškaitė-Pabst (baigusi Vilniaus universiteto vokiečių kalbotyros magistrantūrą), remiasi M. Jungo, D. Busse ir W. Teuberto darbais, kurie diskursą apibrėžia kaip virtualius tekstus, kuriuos susieja semantinės sąsajos. Diskursas – tai virtualinė pasakymų tam tikra tema, abstraktus vienetas, aptinkamas tekstynuose. Tokius vienetus reikia metodiškai apmąstyti, išrankioti ir išanalizuoti. Atrančios kriterijai yra tema, laikas, teksto rūšis, lingvistinis lygmuo, pragmatiniai aspektai (teksto apimtis, prieinamumas) ir tam tikri moksliniai interesai. Autorė aprašo santykius tarp pasakymo, teksto ir diskurso, nagrinėja pavyzdžių bazės sudarymo parametrus.

Jaunoji tyrinėtoja išsamiai išdėsto senosios metaforų teorijos (ją pagrindė Aristotelis) pranašumus ir silpnąsias vietas. Ši teorija metaforą laikė stilistine figūra, retorine puošmena. Tik antroje XX amžiaus pusėje mokslininkai atkreipė dėmesį į tai, kad metafora yra interakcijos rezultatas, kad ji priklauso nuo konteksto (tai H. Weinricho koncepcijos esmė), reikalauja kalbėtojo ir klausytojo hermeneutinių pastangų, nes aktyvuoja teksto suvokimo procesą tarp teksto ir skaitytojo. Taip pasireiškia tiek teksto lingvistinė, tiek pragmatinė metaforos di-

mensija. Štai todėl darosi suprantamas metaforos įtraukimas į teksto izotopijos lygmenį.

Tikroji revoliucija prasidėjo tuomet, kai 1980 metais pasirodė G. Lakoffo ir M. Johnsono knyga „Gyvenimas, išreikštas metaforomis“ („Metaphors we live by“). Šie autoriai apibrėžė metaforą kaip fenomeną, visapusiškai apimantį žmogaus mąstymą ir veiklą. Ji turi būti tirama daugiadimensiškai – kognityvinės lingvistikos, komunikacijos ir socialinės kultūros mokslų ribose. Kodėl? Mat, metaforos atlieka kognityvinę funkciją – sukuria naują požiūrį į pasaulį. H. Weirichas teigė: metaforos formuoja pasaulį, nes mūsų pasaulėvaizdis susideda iš atskirų vaizduotės laukų. Konceptualiosios metaforos glūdi mumyse, mūsų pasamonėje ir taip lemia visą mūsų mąstymą. Lakoffas ir Johnsonas rašo: „Our ordinary conceptual system, in terms we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature“ („Mūsų įprastinė koncepcinė sistema, kurios padedami mes mąstome ir veikiamo, yra savo prigimtimi iš esmės metaforinė“).

Šis teiginys leidžia atmesti visą struktūralistinę lingvistiką ir traktuoti kognityvinę lingvistiką kaip naująją, XXI amžiaus lingvistikos kryptį. Tai lingvistika, atmetanti de Saussure'o teoriją, jo dichotomijos principą, nes reikšmę traktuoja kaip visumą. Kalbinis vienetas – tai ne tik fonetinis, morfosintaksinis ar semantinis, bet ir gramatinis, semantinis, loginis, pragmatinis, psichologinis ir socialinis visuomeninis reiškinytis tuo pat metu. Žmogus mąsto ne žodžiais, o konceptais (gyvenimas – tai kova ar ciklas, meilė – liepsna, patalpa – indas, mirtis – tamsa). Pergalingas kognityvinės lingvistikos žygis atskleidė, deja, ir kognityvinės lingvistikos trūkumus, silpnąsias vietas ir išvis neišsprendžiamas problemas. Visa tai su nepaprastu įžvalgumu aprašė savo straipsniuose žymus vokiečių mokslininkas Gerhardas Helbigas¹. Būtent šio mokslininko pamąstymų pasigedau S. Petraškaitės-Pabst knygoje. Nepaminėti liko ir Lietuvos mokslininkų A. Budvytytės ir R. Toleikienės (Šiaulių pedagoginis universitetas) darbai, betarpiškai skirti metaforų ir metaforinių frazeologizmų tyrimams vadovaujantis holistine kognityvine teorija.

Pristačiusi Lakoffo ir Johnsono revoliucinę teoriją, autorė toliau kalba apie metaforų vartosenos dažnumą, politines ir istorines metaforas. Šaunu, kad autorė cituoja šių tyrimų pionieriaus – A. Demandto² darbą. Juk kiekvienam aišku, kad politika neatskiriama nuo istorijos. Autorė aptaria politinių metaforų funkcijas: formuoti diskursą, atspindėti realybę, remti argumentaciją, skatinti veiksmo vystymąsi ir socialinę kultūrinę žinią. Teorinė dalis baigiama samprotavimais apie metaforų atrankos kriterijus.

Praktinėje darbo dalyje S. Petraškaitė-Pabst visų pirma analizuoja politines metaforas spaudoje vokiečių kalba. Autorė pristato savo darbo temą – Europos Sąjungos plėtra į Rytus 1997–2002 metais. Apžvelgdama chronologinius įvykius, supažindina vokiečių skaitytojus su Lietuvos istorija nurodytais metais. Autorė pabrėžia, kad visi pavyzdžiai vokiečių kalba paimti iš vadinamųjų kokybinių laikraščių (*Qualitätszeitungen*) – „Die Welt“, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, „Süddeutsche Zeitung“, „Frankfurter Rundschau“ ir iš vieno intelektualiausių Europos savaitraščių – „Die Zeit“.

Spaudoje vokiečių kalba Europos Sąjungos plėtrai į Rytus aprašyti vartojamos metaforos, susijusios su tam tikra tematika. Ta metaforika yra: namų ir statybų (Europa ir ES apibūdinamos tokiomis metaforomis kaip „bendri namai, Europos namai, Europos namų pamatai, politinės unijos pamatai, kambarys naujuose namuose, Europos namai turi daug kambarių, nuosavas kambarys bendrame Europos name, europinių namų kiemas, laukujės durys, sukamosios durys, išėjimas, Europos namo gyventojai, statyba, statybos aikštelė, statybininkai“), judėjimo, eismo ir kelio („ėjimas / žengimas į Europą, Europos greitasis traukinys, ES (plėtros) traukinys, traukinys į gerovę, išokti į paskutinį nuvažiuojančio traukinio vagoną, stumtelėti ką integracijos į ES bėgiais, antroji juosta“), variklio („Europos variklis“), šeimos (ES – tai „draugiška Europos tautų šeima, vieninga Europos šeima“), ligos ir mirties (ES kaip „panacėja nuo visų ligų, europsichozė, komunizmo metastazės, ekstrasensas, dantų užkalbėtojas, staigi ir neskausminga mirtis“), mokyklos („atlikti namų darbus, Lietuva, kaip „stropi Euro-

pos mokinė“), teisės (Vokietija kaip „Baltijos valstybių advokatas“, „teisiniai Europos bruzgynai“, „visateisis Europos traukinio keleivis“), sporto („sėdėti ant atsarginių suolelio, nuožmios lenktynės, trumpas nuotolis, lenktynių lyderis, žaisti pagal ES taisykles“).

Spaudoje lietuvių kalba, be minėtų temų, atsiranda dar ir šios specifinės temos: tradicijų (Europa kaip „Velykų bobutė, dosni tetulė“, lietuviai kaip „nuskurę, pikti, sutrikę, tikri būrai“, „uolūs Briuselio tarnai“), folklorinė („Žilvinas ir Eglė“; „kai įstosime į ES, paplūs pieno upės su kisieliaus krantais, pasakiškas gyvenimas“, ES kaip „pasakų kraštas“, kaip „geroji fėja iš pasakos“ arba „siaubūnas, duobkasy“ ir istorinė (ES kaip „vyresnysis brolis, nauja vergija“; „iš vienos sąjungos glėbio pulti į kitą, dėdė Stalinas“).

Sandros Petraškaitės-Pabst knyga – tikras įnašas į metaforų vartosenos tyrimus. Ji parašyta puikia vokiečių kalba, kupina gražių pavyzdžių, išvalgų, pastebėjimų. Knyga savo pavyzdžiais atspindi sunkų, ne rožėmis klotą Lietuvos kelią į Europos Sąjungą. Su S. Petraškaitės-Pabst knyga būtinai reikėtų susipažinti filologams, istorikams ir politologams. Na, o visi skaitytojai galės įsitikinti, kokia įdomi yra modernioji kalbotyra.

SAULIUS LAPINSKAS

NUORODOS

¹ G. Helbig. Kognitive Linguistik – Bemerkungen zu Anliegen und Ansätzen, zu Auswirkungen und Problemen (I, II) // Deutsch als Fremdsprache, 4-2002-2; 2003.

² A. Demandt. „Metaphern für Geschichte. Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken“. München: Beck, 1978.